

marjinal entelektüel edward said ve sömürgeciliğin görünmeyen okulu oryantalizm

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

"Onların her şeylerini tahrip ettik, felsefeleri, dinleri mahvoldu. Artık hiçbir şeye inanmıyorlar. Derin bir boşluğa düştüler. Anarşi ve intihar için olgun hale geldiler.

Özellikle Fransa'da daha da ileri gitmenin zamanı gelmiştir. Gerçekten kalkındırıcı bir Müslüman politikası düşünülmeli ve problemler bu politikanın aracılığı ile çözülmelidir. Ölmek istemediği için İslâm toplumunun özel şekilleri modern dünyanın gereklerine uydurulmalıdır. Geleneksel kültürlerinin, ortak yaşam kurallarının ve inananlar dünyasına ait değerlerin savunulması sırasında Batı sosyal nizamının ne dereceye kadar Müslümanlarla bir araya gelebileceği düşünülmelidir. (Jacques Waardenburg, L'Islam Dans le Miroir de L'Occident, 218)¹

Edward Said, dini, dili, ırkı, rengi, cinsiyeti ve etnik kökeni ne olursa olsun insanlar için özgürlük isteyen ve 'öteki' yaratmanın gara-

betini dünyaya ve tarihe haykıran bir sestir. O, tüm hayatı boyunca sürgündeki marjinal bir entelektüeldir.

Dünyanın kadim şehirlerinden biri olan Kudüs'te Hristiyan Filistinli anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Edward Said, gençlik yıllarını 1948'den sonra ailesinin sığınmacı olarak yaşadığı Mısır'da geçirdi. İlköğrenimini, İngilizlerin Britanya'yla tabii bağları bulunan bir Arap nesli yetiştirmek amacıyla açtığı elit sömürge okullarında gördü.²

Nâsıralı bir anne ve Kudüs'lü bir babanın çocuğu olan Said; babası, önadı ve anadili için, karmaşık zihin yapısıyla şu ironik sözleri söylemekten kendini alamaz:

Edward Said'in Anglikan kilisesinde vaftiz edilmesi ve o kültürün içinden yetişmiş birisi olması da Batılılar nezdinde, onun kimliğini değiştirmez. Çünkü o, öncelikle bir Doğuluydu ve hep öyle kalması gerekmekteydi.

"...Babamın bir de Birinci Dünya Savaşı sırasında, askerliğini Fransa'da Pershing'in komutasında Amerikan Keşif Kuvvetleri'nde yaparken kazandığı ABD vatandaşlığı vardı. Babam 1911'de, 16 yaşındayken, o zamanlar bir Osmanlı eyaleti olan Filistin'den, Bulgaristan'daki savaş yüzünden askere alınmak için ayrılmış. ABD'ye gitmiş, orada birkaç yıl okumuş ve çalışmış, sonra da 1919'da kuzeniyle birlikte iş kurmak için Filistin'e dönmüş. Bunların yanında, Said gibi apaçık bir Arap soyadının başındaki beklenmedik önadıyla (doğduğum yıl olan 1935'te annem Galler Prensi'ne çok hayranmış), çocukluk yıllarım boyunca rahatsızlık verici ölçüde kuraldışı bir öğrenciydim; Mısır'da okula giden, İngiliz önadlı, Amerikan pasaportlu ve kesin

hiçbir kimliği olmayan bir Filistinli. Daha da beteri, anadilim olan Arapça ile okul dilim olan İngilizce ayrılmaz biçimde iç içe girmişti: Hangisinin ilk dilim olduğunu hiçbir zaman bilemedim ve her ikisinde de rüya görmeme rağmen ikisinde de kendimi tam anlamıyla evimde hissetmedim. Ne zaman İngilizce bir cümle söylesem, içimde onun Arapçası da yankılanır ya da tam tersi olur bunun."³

Sömürgeci bir milletten, yani İngiliz-merkezli bir eğitim almak, Said için, ıstırap verici ve sıkıcı bir halin yaşanmasıdır. Öyle ki onun İngiliz hatta Hindistan tarih ve coğrafyası (ki bunlar alınması zorunlu dersler arasındadır) hakkındaki bilgileri, Arap dünyası ve toplumu hakkında bilgilerinden fazla bir seviyeye ulaşmıştı. Ancak onun asla unutmayacağı hususlar, bir bir zihnine kazınmıştı:

"Ama bir İngiliz okul çocuğu gibi düşünmek ve inanmak üzere yetiştirilseydim de aynı zamanda üstleri tarafından bulunduğu konumu, yani İngiliz olmaya özenmeyecek şekilde eğitilen bir yabancı, Avrupalı olmayan bir öteki olduğumu bilecek şekilde de yetiştirildim."

Edward Said'in Anglikan kilisesinde vaftiz edilmesi ve o kültürün içinden yetişmiş birisi olması da Batılılar nezdinde, onun kimliğini değiştirmez. Çünkü o, öncelikle bir Doğuluydu ve hep öyle kalması gerekmekteydi:

"Biz'i Onlar'dan ayıran hat dilsel, kültürel, ırksal ve etnik bir hattı. Anglikan Kilisesi içinde doğmuş, vaftiz edilmiş ve cemaate kabul edilmiş olmam işimi kolaylaştırmadı; 'Hristiyan Askerleri İleri' ve 'Grönland'ın Buzlu Dağlarından' gibi kavga ilahileri söylenirken bana aynı zamanda hem saldırgan hem de saldırılan rolünü oynamak düşüyordu. Aynı zamanda 'pis Arap' hem de Anglikan

olmak sürekli bir iç savaş içinde olmak demekti."⁴

Mısır'da Victoria Koleji'nde aldığı iyi eğitimle, Said, Massachusetts'teki yatılı okulda başarılı bir grafik çizer ve yüz altmış kişilik sınıfta birinci olmayı başarır. Ancak hayatı boyunca onarılmaz bir yara olarak kalacak bir olay gerçekleşir:

*"Ama sanki bende bir şeyler gizemli bir şekilde ters gidiyormuş gibi, ahlâkî açıdan yetersiz biri olduğum da düşünülüyordu. Mesela mezun olduğunda, açılış ya da veda konuşması yapma hakkı bu şerefe layık olmadığım gerekçesiyle benden esirgendi; o zamandan beri hâlâ anlamakta da affetmekte de zorlandığım bir ahlâkî yargıdır bu."*⁵

Tam bir Batılı gibi olmayı içine sindiremeyen Said, lisansüstü eğitimi süresince edebiyat, müzik ve felsefe dersleri alır. Ancak gördüğü derslerin, onun geleneğiyle hiçbir bağlantısı bulunmamaktadır. Kendisinin haber verdiğine göre, 50'lerde ve 60'ların başlarında, Arap dünyasından gelen öğrenciler, bilim adamı, doktor, mühendis veya Ortadoğu uzmanı olarak ülkelerine dönerler. Princeton ve Harvard mezunu olan bu insanlar, vatanlarına döndüklerinde, genellikle öğretmenlik yaparlar. Ancak Said'in onlarla fazla ortak noktaları bulunmamaktadır. Bunun zorunlu bir sonucu olarak dili ve geçmişi, onda tecrit edilmişlik duygusunu artırmaktadır. Columbia'dan New York'a geldiğinde, Batı'daki yabancılığını unutmamasına, hiçbir zaman fırsat verilmez:

"1963 sonbaharında Columbia'dan ders vermek üzere New York'a geldiğimde, egzotik ama özel bir dikkat gösterilmesi gerekmeyen Arap kökenli biri olarak görülüyordum-hatta arkadaşlarımın ve meslektaşlarımın çoğunun 'Arap', hele hele 'Filistinli' sözcüğünü kullanmaktansa hiç kimseyi incitme-

*yen, çok daha kolay ve daha belirsiz bir terim olan 'Ortadoğu'yu kullanmayı tercih ettiklerini hatırlıyorum. Columbia'da çoktandır ders vermekte olan bir arkadaş sonraları, işe alınırken bölümdekilere İskenderiyeli bir Yahudi olarak sunulduğumu söyledi. Columbia'da benden kıdemli meslektaşlarım tarafından kabullenildiğim, hatta pohpohlandığım hissine kapıldığımı hatırlıyorum; bir iki istisna dışında hepsi beni 'bizim' kültürümüzden, ümit vaat eden, hatta çok ümit vaat eden bir akademisyen olarak görüyorlardı. O zamanlar Arap dünyası üzerinde odaklanan hiçbir siyasî faaliyet olmadığı için, verdiğim dersler ve yaptığım araştırmalarda götüğüm, bazen hafifçe dışına çıkmakla birlikte ana akıma uygun kaygılarım beni bölümün sınırları içinde tuttuğunu fark ettim."*⁶

Edward Said, ne Arap dünyasına ne Filistine ne de Batı dünyasına yaranamayan yalnız bir entelektüeldir. Yahudi Savunma Konseyi, onu Nazi ilan eder (1985). Akabinde üniversitedeki bürosu kundaklanır; kendisi ve ailesi ölüm tehditlerine maruz kalır. Ancak Enver Sedat ve Yaser Arafat, kendisine danışmadan, onu barış müzakerelerinde Filistin tem-

Benden kıdemli meslektaşlarım tarafından kabullenildiğim, hatta pohpohlandığım hissine kapıldığımı hatırlıyorum; bir iki istisna dışında hepsi beni 'bizim' kültürümüzden, ümit vaat eden, hatta çok ümit vaat eden bir akademisyen olarak görüyorlardı.

silcisi olarak tayin ederler. Bu atama, onun basın yoluyla daha geniş çevrelerce takip edilmesini beraberinde getirir. Aşırı sol milliyetçiliğin hedefi olur. Çünkü o, Filistin meselesinde ve İsrailli Yahudilerle Filistinli Arapların aynı coğrafyada barış içinde yaşamaları hususunda aşırı liberal kabul edilmektedir.⁷ Said, slogan ve macera adamı de-

gildir; şu sözleri kendisini gayet güzel tasvir etmektedir:

"Silahlı mücadele" gibi klişe sloganlara ve masum insanların ölmesine yol açmış, Filistin davasına siyasî olarak hiçbir katkıda bulunmamış devrimci maceracılıklara karşı her zaman son derece eleştirel bir tutum takındım."

"Silahlı mücadele" gibi klişe sloganlara ve masum insanların ölmesine yol açmış, Filistin davasına siyasî olarak hiçbir katkıda bulunmamış devrimci maceracılıklara karşı her zaman son derece eleştirel bir tutum takındım."

"Bense, bağlanmamış ya da askıda bırakan bir hayat yaşamayı beceremedim: Son derece kötü bir ünü olan bir davaya bağlı olduğumu ilan etmekten çekinmedim. Öte yandan, eleştiri dayanışmayla ya da başkalarının ulusal bağlılık adına sizden bekledikleriyle çatıştığı zaman bile eleştirel olma hakkımı her zaman korudum. Böylesi bir konumun getirdiği kesin, neredeyse elle tutulur bir rahatsızlık vardır; özellikle de iki tarafın ve bunların gerektirdiği iki hayatın birbiriyle uzlaşamayacağı göz önünde bulundurulursa."⁸

Aşağılanma ve tahkirin birçok türüyle, hem akademik hem entelektüel hem de halk düzeyinde karşılaşmış olan Edward Said'in Amerikalı bir psikologla yaşadığı anekdot, gerçekten iç acıtıcı ve onur kırıcı referansları içinde barındırmaktadır:

"Çatışma çözümü konusunda uzmanlaşmış ve Filistinlilerle İsrailiği ilgilendiren birçok seminerde karşılaştığım Boston'lı bir psikolog bir keresinde Greenwich Village'den beni telefonla arayarak şehre gelip beni ziyaret

edip edemeyeceğini sordu. Kadın gelip eve girdiğinde, gözlerine inanamayan bir ifadeyle piyanoma baktı -kuşkulu bir ses tonuyla 'Demek gerçekten piyano çalıyormuşsunuz' dedi- sonra da geri dönüp dışarı doğru yürümeye başladı. Ayrılmadan önce bir fincan çay içmek isteyip istemediğini sorduğumda [bu kadar kısa bir ziyaret için hayli uzun bir yoldan geldiniz, dedim], zamanı olmadığını söyledi. 'Sadece nasıl yaşadığınızı görmek için gelmiştim' dedi ki hiç de alay ediyormuş gibi bir hali yoktu. Bir keresinde de başka bir şehirde yaşayan bir yayıncı onunla yemeğe çıkana kadar sözleşmemi imzalamayı reddetti. Yardımcısına benimle yemek yemenin niye bu kadar önemli olduğunu sorunca, beyefendinin sofra adabımın nasıl olduğunu görmek istediğini söyledi. Neyse ki bu deneyimlerin hiçbirisi beni uzun süre etkilemedi, yolumdan alıkoymadı: Her zaman bir sınıfa ya da bir metin teslim tarihine yetişebilmek için koşturup duruyordum ve beni ölümcül bir depresyona sokabilecek bir kendi kendini sorgulamadan kasten uzak duruyordum."⁹

İfadelere dikkat edildiğinde, görülecektir ki Edward Said, kendisini yaşadığı Birleşik Devletler coğrafyasının bir ferdi olarak tanımlar ve 'öteki' arayışı içine girmekten özenle ve şiddetle kaçınır. Bu anlamda onun yaptığı, içten bir eleştiridir. Belki de o, "yeni bahçe(ler) aramaktan bıkmıştır.

Adalet ve hakkaniyeti herkes için düşünen Said'in birbirinden farklı etnik ve dini kimliklerin savunucu olması şaşırtıcı değildir. O, psikolojinin kavramlarıyla ifade edecek olursak empati yaparak 'öteki'lerin rollerine sahip çıkar. Bu çerçevede her grup ve cemaat, onu kendinden biri olarak algılar ve kabullenir:

"Son beş yıldır Arap basını için ayda iki makale yazıyorum; son derece din-karşıtı bir si-

yasetten yana olmama rağmen, İslâm dünyasında sık sık övgüyle İslâmiyet'i savunan biri olarak betimleniyorum ve bazı İslâmcı partiler beni kendi taraftarlarından biri olarak görüyor. Hiçbir şey doğruluktan bu kadar uzak olamaz; terörizm savunucusu olduğum ne kadar doğruysa bu da o kadar doğrudur. Herhangi bir kampa bütünüyle ait olmayan ya da herhangi bir davanın tam anlamıyla partizanı olmayan kişinin yazısının prizmatik niteliğiyle başa çıkmak zordur; ama burada da yıllar içinde birike birike temsil eder gibi görüldüğüm şeyin birbiriyle çatışan ya da en azından birbirlerine bütünüyle uydurulmayan çeşitli yönlerinin uzlaştırılmaz olduğunu kabul etmiş durumdayım." ¹⁰

Akademik dünyada önemli bir konuma ve kariyere sahip olan Said, buna rağmen, huzurlu ve rahat değildir. Filistin, Ortadoğu, İslâm ve emperyalizm karşıtı gibi mevzularda yazdığı, konuştuğu ve aktif olarak müdahil olduğu için, bir entelektüele yapılacak en ağır ithama muhatap olur: "Terör Profesörü". Ancak onu çalışmadan ve üretmeden geri bırakacak ve durduracak hiçbir engel yoktur:

"Tam bir çalışma delisiydim, tatilleri sevmeydim, zaten pek de tatile çıkmazdım; bütün yaptıklarımı yazarın tıkanması, sıkıntıya düşmesi ya da kuruyup kalması gibi dertlere (hiç değilse bile) fazla düşünmeden yaptım." ¹¹

"İnsan olsa olsa geçici bir tatmine ulaşabilir ki o da hızla şüphenin ve metni içinde yaşanılmaz kılan bir yeniden yazma ve yeniden yapma ihtiyacının pususuna düşer. Yine de bu, kendinden memnun olma uykusundan ve ölümün nihailiğinden evladır." ¹²

Entelektüelin Bilgeliliği

Entelektüel, Edward Said'in de katıldığı şekliyle, kamusal alanda bir reçeteye, slogana,

Ortodoks parti çizgisine veya katı bir dogmaya uygun bir şekilde davranmaya mecbur bırakılmayan, davranışları hakkında öngörüle bulunamayan kişidir. Yine entelektüel, bireyin hangi partiye yakınlık duyarsa duysun, hangi ülkeden gelirse gelsin ve kendini aslen neye bağlı hissederse hissetsin, insanların yaşadığı acılar, sıkıntılar ve baskılar hususunda, belli doğruluk ilkelerinden ayrılmayan erdemli insandır. Konjonktüre göre tavır sergilemek, konuşulması gerekli olan yerde susmak, ırkçı kabadayılıklara, tantanalı döneklilik ve günah çıkarma seremonilerine rağbet etmek bir entelektüelin kamusal ve bireysel rolüne en büyük darbeyi vuran ilkesizliklerdir. ¹³

Entelektüel Edward Said, düzen adamı olmadığı gibi şovenist ırkçılığa da fırsat vermeyen prensiplere sahip bir 'bilge'dir:

Filistin, Ortadoğu, İslâm ve emperyalizm karşıtı gibi mevzularda yazdığı, konuştuğu ve aktif olarak müdahil olduğu için, bir entelektüele yapılacak en ağır ithama muhatap olur: "Terör Profesörü".

"İktidardaki bir avuç bilmişe güvenmeye teşvik eden uzmanlar, eş dost grupları, profesyoneller, düzen adamlarıdır. Düzenin adamları belli çıkarları gözetirler, oysa entelektüeller şovenist milliyetçiliği, şirketleşmiş düşünce müsveddelerini ve sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet imtiyazlarını sorgulayan kişiler olmalıdırlar." ¹⁴

Bu çerçeve entelektüel, realist ve rasyonalisttir. O, konumunun ve varlığının farkındadır; hayalî zirvelerden haz duymaz ve hoşlanmaz. Düşünceleri, nereden iyi ve net işitilecekse, entelektüel sözlerini o seviyeden

seslendirecek; böyle davrandığı müddet zarfında, barış ve adaletin sözcüsü ve temsilcisi olacaktır. Bulunduğu seviye itibarıyla, o, yalnız konuşur; "ama ancak kendisini bir hareketin gerçekliğiyle, bir halkın özlemleriyle, müşterek bir idealin peşinde hep beraber koşanlarla birleştiği zaman bir yankı bulur sesi."¹⁵

Entelektüel için, iktidar güç ve sahiplerine hakikati söylemek bir idealizm değildir. Ona düşen görev: Tercihleri dikkatlice analiz edip seçmek; en faydalı olanı ve müspet anlamda değişim, dönüşüm ve gelişime açık olanı temsil etmektir.

Entelektüel için, iktidar güç ve sahiplerine hakikati söylemek bir idealizm değildir. Ona düşen görev: Tercihleri dikkatlice analiz edip seçmek; en faydalı olanı ve müspet anlamda değişim, dönüşüm ve gelişime açık olanı temsil etmektir.¹⁶

Entelektüel Evrenselliği

Entelektüelin en belirgin özelliği, evrenselliğidir. Bu anlamda evrensellik: "Yetiştirdiğimiz ortamın, sahip olduğumuz dilin ve milliyetin sağladığı, çoğunlukla da başkalarının gerçekliğini görmemizi engelleyen birer perde işlevi gören, ucuz kesinliklerin ötesine geçebilme riskini göze alabilmek demektir. Aynı zamanda dış politika, toplumsal politika gibi meseleler söz konusu olduğunda insan davranışları için tek bir standart arama ve buna uyma çabası demektir."¹⁷

Entelektüelin ağır ve ciddi vazife ve sorumluluğunu her zaman için yaşayan biri olarak Edward Said'e göre, onun görevini evrensel kriterler belirler. Buna göre, eğer bir düşmanın haksız ve zalimane saldırısını eleştiri-

rip kınıyorsak, ülkemizin haksız güç kullanımına başvurup zayıf bir ülkeyi işgal girişimine de aynı tepkiyi göstermeliyiz. Bu anlamda entelektüellerin ne söylemeleri ve ne yapmaları gerektiğini tespit eden hiçbir kural bulunmamaktadır. Said, bunu "gerçekten laik bir entelektüel için tapılacak ve yanılmaz kılavuzluğuna güvenilecek herhangi bir tanrı da yoktur" sözleriyle betimler.¹⁸

Said, entelektüellerin gülme özürsüzlüğü, sürekli şikayet eden insanlar olarak tanımlanmasını hoş karşılamaz. Böyle bir tanımlamayı, Noam Chomsky veya Gore Vidal gibi çağdaş enerjik muhalif entelektüellerin isimlerini zikrederek yanıtlamaktadır.¹⁹

Entelektüel, Edward Said için, "tanıklık" makamındadır. Tanıklığın sahiplerinin, yani entelektüellerin, koruyacak makam ve mevkiileri olmadığı gibi, toprak zengini de değildirler. Gurur şehveti içinde bulunan az sayıdaki entelektüele rağmen, genellikle onlar, kendileriyle dalga geçerler, olayları olduğu gibi, mahrem haline dönüştürmeden konuşurlar ve tartışırlar. Böyle bir halin faturası ağır ve zahmetlidir. Zira entelektüeller, bu aşamada, yalnızdır. Ancak onların, gizli ve görünmeyen bir kısım takipçileri vardır. Entelektüellerin 'müridleri'; hakikat, hikmet ve adalet arayıcılarından başkası değildir. Said'in kendi sözleri, söylenenleri daha da berraklaştırmaktadır:

"Kişinin değiştirme gücüne sahip olmadığı üzücü bir duruma tanıklık etmesi hiç de monoton, renksiz bir faaliyet değildir. Foucault'nun deyişiyle 'amansız bir vukuf'u, alternatif kaynakları taramayı, gömülmüş belgeleri gün ışığına çıkarmayı, unutulmuş (ya da terk edilmiş) tarihleri diriltmeyi gerektirir tanıklık etmek. Dramatiklikten ve isyankârlıktan nasibini almış olmayı, çok nadir ele geçen konuşma fırsatlarını çok iyi kullanıp

dinleyicinin dikkatine çekebilmeyi, hasımlarından daha iyi espriler yapıp daha iyi tartışmayı içerir. Ne koruyacak makamları ne de başında nöbet tutup gücüne güç katacakları toprakları olan entelektüellerde bazılarını çok rahatsız eden bir şeyler vardır; kendini beğenenleri de yok değildir ama daha çok kendileriyle dalga geçerler mesela, lafı eveleyip gevelemektense dobra dobra konuşurlar. Ama şu gerçekten kaçış yoktur; kendilerini böyle gören entelektüellerin ne yüksek mevkilerde eş dostları, ne de resmi makamlarda itibarları olur. İnsan yalnız kalır, doğru; ama her zaman sürüye uyup mevcut duruma hoşgörü göstermekten iyidir yalnız.”²⁰

Oryantalizm ve Sömürgecilik

Edward Said, Batı'nın Doğu hakkında ki görüşlerini ortaya koyabilmek amacıyla oryantalizm ifadesini/kavramını kullandığını, peşinen ilan etmektedir. Ona göre bu husus; Doğu'nun sistematik bir araştırma, buluş ve pratik fayda oluşunun 'bilim disiplini'dir.' Said, aynı zamanda bu sözcüğü, "ayrım çizgisinin diğer tarafında neler bulunduğunu araştırmaya çalışan kişinin rüyaları, hayalleri ve sözcüklerinin bir araya gelişinden doğan koleksiyonu tanıtmak için" kullandığını söylemeyi ilave eder. "Onun için oryantalizmin bu iki yönü birbiriyle bağdaşabilir. Batı, bazı zamanlar birini bazı zamanlar da diğerini kullanarak Doğu'da oldukça sağlam bir yol açmıştır. Said'in amacı: Bu yolun işaret taşlarını tespit ve tablil etmektir."²¹

Batı'yı, Said'in deyimiyle, oryantalizm yöntemi ve teknikleri açısından yekpare düşünmek gerçekçi değildir. Zira yeni dünyanın sakinleri, yani Amerikalıların gayreti, Doğu'yu Çin ve Japonya'nın ana aktör olduğu Uzakdoğu ile birleştirmektir. Kadim sömürgeciler olan Fransızlar ve İngilizler, (bunlara Ruslar, Portekizliler, İtalyanlar ve İsveçlileri

de eklemleyebiliriz), "Doğubilim" denen Oryantalizm/Şarkiyatçılık içinde uzun süren tecrübelerle sahiptirler. Sayılan bu ülkeler, Doğu'yu, Batı Avrupa'nın gördüğü şekilde düşünmüşler, anlamışlar, tanımlamışlar ve tasvir edip kodlamışlardır. Bu girişten sonra, Said, Doğu'yu kendince şöyle takdim eder: "Doğu sadece Batı'nın yakın komşusu değildir, bu alan aynı zamanda Avrupa'nın en geniş, en zengin ve en eski sömürgelerini kurduğu bir bölge ve uygarlığının ve dillerinin temelidir."²²

Onsekizinci yüzyılın sonunda oryantalizm; Doğu'yu nesne olarak ele alan kurumların tamamı, verilen beyanatlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğreti, yönetim şekli veya hükümet biçimi olarak tezâhür eder. Bu anlamda oryantalizm, Batı'nın üstünlüğünü devam ettirme ve Doğu üzerinde otorite ve egemenlik kurma girişimidir.²³

Oryantalizm, kültür, bilim ve kurumların müdahalesiyle teşekkül ettirilmiş basit bir konu ve siyasî saha değildir. Bununla birlikte Said, onu Doğu üzerinde telif edilmiş kapsamlı ve yaygın bir koleksiyondan da ibaret

Doğu sadece Batı'nın yakın komşusu değildir, bu alan aynı zamanda Avrupa'nın en geniş, en zengin ve en eski sömürgelerini kurduğu bir bölge ve uygarlığının ve dillerinin temelidir.

olarak değerlendirmeyiz. Bu açıdan oryantalizm, Batı'nın Doğu coğrafyasını ezmeye matuf hain bir "emperyalist komplosu" da değildir. Hâsılı "Oryantalizm estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile "aktarılmaya" çalışılan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm coğrafî bir ayırım değil -dünya Doğu ve Batı olmak üzere eşit olmayan iki

bölüme ayrılmıştır- bir seri 'çıkarlar' toplamıdır."²⁴

Pragmatik önceliklerin hakim olduğu oryantalizm, kültürel ve siyasî bir varlık olmasının zorunlu bir sonucu olarak arşiv hazinesine ve külliyyâtına (ki 1800 ile 1950 yılları arasında Batı'da Doğu ile ilgili olarak 60-65 milyon eserin varlık bulması söz konusudur) mâlik bir sektördür. Bu anlamda oryantalizm, sistematik bir çalışma ve yöntemi kendisine ilke olarak benimser. Nihayetinde Doğu ile ilgili düşünülmüş, söylenmiş ve yazılmış her şey entelektüel bir yaklaşım çerçevesinde ele alınıp belirli kalıplara yerleştirilmiştir.²⁵

Entelektüel açıdan şerefli bir saha olmayan oryantalizm, Said'in gözünde, Batı kamuoyunun bilinçaltı kültüründe 'ötekine' karşı gelişen korku, peşin fikirli, yanlış yönlendirme, endişe ve şüphelerin kümeleştiği bir ruh yapısını tasvir eder. 'Öteki'; İslâmiyet'i, Araplar'ı ve tüm Doğu'yu temsil etmektedir. Said, Doğu'nun; kitaplarda, romanlarda, filmlerde, belgesellerde, hatta üniversitelerde bile hep olumsuz ve kötü bir imajla sunulduğunu örnekendirir:

Entelektüel açıdan şerefli bir saha olmayan oryantalizm, Said'in gözünde, Batı kamuoyunun bilinçaltı kültüründe 'ötekine' karşı gelişen korku, peşin fikirli, yanlış yönlendirme, endişe ve şüphelerin kümeleştiği bir ruh yapısını tasvir eder. 'Öteki'; İslâmiyet'i, Araplar'ı ve tüm Doğu'yu temsil etmektedir.

"Kamunun bilinçaltı kültüründe İslâmiyet'e, Araplara ve genel olarak Doğu'ya karşı, oryantalizm olarak adlandırdığım bir tavır zaten vardı. Yakın zamanlarda yayınlanan V. S. Naipaul'un A Bend in the River ve John Updike'nin The Coup adlı romanlarında olduğu gibi, ortaöğretim tarih kitapları, çizgi roman-

*lar, televizyon dizileri, filmler, karikatürlerde sergilenen Müslüman 'tipi' değişmiyordu. Bu 'tip' her zaman sinsiydi ve tiptemenin malzemesi yılların getirdiği Müslüman imajı, yani, petrol müteahhiti, terörist ve (son zamanlarda) kana susamış ayaktakımı. Ayrıca, genel olarak kültür hayatında (ya da Batılı olmayanlar hakkında tanıtıcı bilgi, konuşmalar ve hatta düşüncelerde) İslâmiyet veya İslâmiyeti'in herhangi bir unsuruna ilişkin, anlayışla ele alınan hemen hiçbir şey yoktu... Uzmanlık sahaları İslâmiyet olan öğretim üyelerine gelince, onlar da İslâmiyet'i ve onun çeşitli kültürlerini kendi icatları veya kültür birikimlerinin sonucu oluşan ideolojik bir çerçeve içinde değerlendirdiler."*²⁶

Nihaî noktada Edward Said; oryantalizmi, kişisel yazarlar, İngiltere, Fransa ve Amerika emperyal güçlerinin şekillendirdiği politik alan arasında dinamik bir alışveriş olarak düşünür.²⁷

Emperyal Dernek

1784'ün Ocak ayında, William Jones, Asiatic Society of Bengal'in (Bengal Asya Derneği) kurucu asamblesini toplar. İsmi geçen dernek, İngiltere'de Royal Society (Kraliyet Derneği), fonksiyonu ne ise onun da rolü benzer özellikler taşımaktaydı. "Derneğin ilk başkanını ve Doğu ve Doğulular hakkında en fazla bilgileri toplamış kişi olarak William Jones artık, oryantalizmin kurucusu sayılabilirdi (Bu deyim A. J. Arberry'nindir). Jones, amacını şu üç kelimeyle ifşa etmekte bir sakınca görmemektedir: Yönetmek ve öğrenmek, daha sonra Doğu'yu ve Batı'yı mukayese etmek". "Doğu'nun sonsuza doğru uzanan konularını öğrenmek, sıralamak ve bunları kanunlar, gelenekler ve bilinen eserlerin toplamından oluşan bir tam bir özet (digest complet) halinde ortaya koyabilmek için" Jones büyük bir çaba içerisinde olmuştur; ni-

hayatinde hedeflediği amacına nâil olmuştur.²⁸

Oryantalizmin Dünyayı Bölmesi

Oryantalizm formu ve yöntemi/stili, dünyanın onu kategorik ayrıştırması sonucu itibarıyla iki kısma ayrılabilir: 'Doğulu' ve 'Batılı'. Bunun zorunlu bir sonucu olarak özgürlük, ifade gücü ve kendini tanıma yeteneği gibi kavramlar bir Doğulu için Batılı'nın anladığı manadaki sembolleri ve simgeleri göstermez. İslamcı bir oryantalist, Doğu ile ilgili düşüncelerini açıklarken bir takım zorluklar ve yükümlülüklerle karşı karşıyadır:

"İslâmıcı bir oryantalist Doğu konusundaki fikirlerini ortaya koyarken Doğu'nun özel 'direnişini' de dile getirmek zorundadır. (Özellikle Müslümanlara ait direniş). Ayrıca Doğu ve Batı arasındaki bu direniş; değişmelere, Doğu ve Batı arasındaki anlayış beraberliğine, kadınları ve erkekleri, klasik ve arkaik ilkel dünyalarından çıkararak modernizmin ilkelere yaklaştırma çalışmalarına karşıdır. Nihayet bu direniş korkulacak kıyametin Batı uygarlığının çöküşü değil fakat Doğu ve Batı'yı ayıran duvarların yıkılması anlamına geldiğini açıklayan görüşe karşıdır. Oryantalist bütün bu 'direniş' biçimlerini böylece yorumlayarak dünyaya ilan etmek zorundadır."

Oryantalizm: Dünyanın Paylaşımı ve Sömürgecilik

On dokuzuncu yüzyıldan sonraki oryantalizm geleneği, Edward Said'e göre, emperyalist aktörlere, onlar için gerekli olan tüm malzemeyi, kelimeleri, hayalleri, anlatım biçimlerini sunmaktadır. İlave olarak oryantalizm, Avrupa'nın ve Batı'nın yerküre üzerindeki büyük ve kapsamlı tasarrufundan da güç alıyordu. Nitekim oryantalizmin kapsam ve müesseselerinin ulaştığı en üst sınır, Avrupa'nın çok büyük bir genişliğe sahip olduğu zamanlarla paralellik göstermektedir. 1815

ile 1914 arasında, yani yüzyıllık süreçte, Avrupa, yerküre üzerindeki sömürge coğrafyasını yüzde 35'den yüzde 85 düzeyine çıkarmıştır. Dolayısıyla dünyadaki hemen hemen tüm ülkeler, bu işgalden doğrudan veya dolaylı etkilenmişlerdir. Bu sömürge haritası, daha çok Asya ve Afrika ülkelerinin topraklarının kasbedilmesiyle şekillenmiştir.³⁰

Oryantalizm formu ve yöntemi/stili, dünyanın onu kategorik ayrıştırması sonucu itibarıyla iki kısma ayrılabilir: 'Doğulu' ve 'Batılı'. Bunun zorunlu bir sonucu olarak özgürlük, ifade gücü ve kendini tanıma yeteneği gibi kavramlar bir Doğulu için Batılı'nın anladığı manadaki sembolleri ve simgeleri göstermez.

Bu vahşî ve adaletsiz bölüşme esnasında, oryantalizm, bir taraftan etkili propaganda- larla Batı'nın gücünü dünyaya ilan ederken, eş zamanlı olarak diğer taraftan Doğu'nun zayıf ve güçsüzlüğünü pekiştirme misyonunu üstlenmiştir. Dolayısıyla Batılıların ileri sürdükleri düşünce ve görüşler, bu atmosferde doğru çıkmıştır.

Tesirli metot ve yöntemlerle zihinlere işlenen Batılıların güç gösterileri, oryantalizmin yerküreyi bölgelere ayırmasını, bölgeler arasında çatışmayı arttırmasını, sorunlar çıkarttirmasını ve ırkçı ayrıştırma girişimlerini kolaylaştırdı. Bahsi geçen sorunlar, oryantalizmin icat ettiği en önemli ve etkili entelektüel problemleri oluşturmaktadır.³¹

Oryantalizmin ortaya çıkardığı sorunların insan ve ülkeler üzerindeki tahribatını, Said, sorularla anlatmaya çalışır:

"İnsanlığın gerçeği bölümlere ayrılabilir mi? Aslına bakılırsa insanlık gerçeği temelde kültür, tarih, gelenekler, toplumlar, hatta ırklar olarak çeşitli farklılıklar taşımaktadır;

ancak insanlar bu ayrılıkların sonuçlarını yine insanca kabul ederek yaşamalarına devam etmiyorlar mı? Bu noktada şu soruyu soruyorum: İnsanların ayrı ayrı oluşlarından doğan düşmanlık hislerini ortadan kaldırmak ve "Biz" (Avrupalılar) ve "Onlar" (Doğular) demek zor mudur? Aslında bütün bu ayrıcalıklar genel fikirlerdir; geçmişteki ve yaşanan günlerdeki varlıkları, insanlar arasında farklar görmeye alışmış bir kafaya dayanmaktadır.³²

Batılı uzmanların bilinçli veya bilinçsiz çözümlerlerinin çıkış kaynağı ve ulaşılan neticelerinin öncülleri, 'Doğulu' ve 'Batılı' ayırtırma üzerine kurulmuştur/kurgulanmıştır. Bölünmenin suniliği bilinmesine rağmen ulaşılan aşamada, siyasî alandaki ayrılıkların dozajı da artmaktadır. Doğulu daha Doğulu olurken Batılı da daha Batılı olmaktadır. Nihayetinde, farklılıklar ve çeşitlilikler, toplum ve ülkelerin, kısaca insanî ilişkilerin alanını daraltmakta³³ ve çatışma ve kinleşme noktalarını tahrik etmektedir.

Sonuç olarak Edward Said, oryantalizmi ve oryantalistleri tüm cepheleriyle ele almış, bir nevi onların niyet, amaç, hedef ve icraatlarının arka planlarını ifşa etmiştir. Bunu yaparken o, komplolara ve sloganlara sığınmadan, bilimsel kriter ve ölçütleri kişisel ve sübjektif düşüncelere asla feda etmeden sistematik ve sorgulayıcı bir yöntem kullanmıştır.

Oryantalizm, Batı'nın Doğu'yu her türlü okuma, belirleme ve tanımlama biçiminin bir ifadesidir. Böylece Batı, Doğu üzerinde her açıdan tasarruf hakkına ve yetkisine sahip bir vazifeye kendisini tayin etmektedir. Sahip olma hakkı gördüğü bu durum, Batı'nın Doğu üzerinde hâkimiyetini pekiştirmektedir.

Kısacası, Doğu'nun bir takdim projesi olan oryantalizm, ham maddesi Doğu uygarlığı,

Doğu halkı ve Doğu toprağı olan Batılı sömürgeciliğin bir yorum mektebidir.■

dipnotlar

- ¹ Edward W. Said, *Oryantalizm* (Sömürgeciliğin Keşif Kolu), çev: Nezih Uzel, IV. baskı, İstanbul 1998, 365-366.
- ² Edward Said, *Kış Ruhu*, çev: Tuncay Birkan, II. baskı, İstanbul 2006, 15.
- ³ Said, *Kış Ruhu*, 16.
- ⁴ Said, *Kış Ruhu*, 17.
- ⁵ Said, *Kış Ruhu*, 18.
- ⁶ Said, *Kış Ruhu*, 18-19.
- ⁷ Said, *Kış Ruhu*, 23.
- ⁸ Said, *Kış Ruhu*, 23.
- ⁹ Said, *Kış Ruhu*, 25.
- ¹⁰ Said, *Kış Ruhu*, 26.
- ¹¹ Said, *Kış Ruhu*, 14-15
- ¹² Said, *Kış Ruhu*, 27.
- ¹³ Edward Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, çev: Tuncay Birkan, II. baskı, 2004, 12.
- ¹⁴ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 13.
- ¹⁵ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 104-105.
- ¹⁶ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 104-105.
- ¹⁷ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 13.
- ¹⁸ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 13.
- ¹⁹ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 17.
- ²⁰ Said, *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, 17.
- ²¹ Said, *Oryantalizm*, 111-112.
- ²² Said, *Oryantalizm*, 12.
- ²³ Said, *Oryantalizm*, 14.
- ²⁴ Said, *Oryantalizm*, 26.
- ²⁵ Said, *Oryantalizm*, 27.
- ²⁶ Edward Said, *Haberler Ağında İslâm*, çev: Alev Atlı, İstanbul 1984, 40-41.
- ²⁷ Said, *Oryantalizm*, 29.
- ²⁸ Said, *Oryantalizm*, 118.
- ²⁹ Said, *Oryantalizm*, 354-355.
- ³⁰ Said, *Oryantalizm*, 65.
- ³¹ Said, *Oryantalizm*, 71.
- ³² Said, *Oryantalizm*, 71.
- ³³ Said, *Oryantalizm*, 71-72.